

Karol Łopatecki

Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Historyczno-Socjologiczny

email: karollopatecki@gmail.com

Intercyza zawarta między Janem Klemensem Branickim a Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną jako przykład realizacji strategii rodzinnych magnaterii (1720 r.)

Prenuptial Agreement between Jan Klemens Branicki and Katarzyna Barbara Radziwiłł as an Example of an Aristocratic Family Strategy (1720)

Abstrakt

W artykule przeanalizowano pod względem prawnym relacje majątkowe powstałe w wyniku małżeństwa Jana Klemensa Branickiego z Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną. Przedstawione wydarzenia ukazują, że ekonomiczny sukces rodu magnackiego w znacznym stopniu polegał na umiejętnym skonstruowaniu intercyzy i wyegzekwowaniu jej postanowień.

Abstract

The article contains a legal analysis of the property relations resulting from the marriage of Jan Klemens Branicki to Katarzyna Barbara Radziwiłł. The events here depicted reveal that the economic success of an aristocratic family to a large extent consisted in a skilful construction of the prenuptial agreement and later in enforcing its fulfilment.

W Rzeczypospolitej szlacheckiej, analogicznie jak w całej ówczesnej Europie, zawarcie małżeństwa prowadziło do powstania między mężem i żoną stosunków prawnych o charakterze osobistym i majątkowym. O ile osobowe prawo małżeńskie w epoce nowożytnej opierało się na regulacjach

wyznaniowych, o tyle problematyka majątkowa była uporządkowana na podstawie prawa świeckiego¹.

Regulacje prawne, co oczywiste, miały wpływ na zawieranie małżeństw i funkcjonowanie rodzin, w szczególności ich oddziaływanie przekładało się na pozycję ekonomiczną dzieci i małżonków. Stan uprzywilejowany funkcjonujący w Rzeczypospolitej Obojga Narodów wytworzył się i powielał pewien schemat postępowania związany z zawarciem związku małżeńskiego. Pierwszym etapem były zaręczyny, które w ujęciu prawnym charakteryzowały się podpisaniem intercyzy, czyli umowy małżeńskiej między rodzicami (opiekunami) panny młodej a przyszłym mężem. W dokumencie tym regulowano kwestie majątkowe dotyczące przyszłego małżeństwa, które jednak nie naruszały podstawowej zasady, jaką była pełna rozdzielnosc majątkowa małżonków. Uzewnętrznieniem punktów zawartych w umowie przedmałżeńskiej była oprawa posagu (*reformatio*), w skład którego wchodziły połączone sumy posagowe i wienne – stanowiąc majątek żony najczęściej umocowany na dobrach ziemskich. Po zawarciu małżeństwa zaczynał się proces realizacji wcześniej zawartej umowy. Przede wszystkim, po wypłaceniu sum posażnych, małżeństwo kwitowało rodziców panny młodej, dokonywało również zrzeczenia się praw żony do majątku ojczystego i macierzystego (*abrenuncjacja*). Fakultatywnie po ślubie często małżonkowie zawierali obustronną umowę dożywocia (*advitalitio*)².

Powyżej przedstawiony schemat postępowania ukazuje, że kluczowe zagadnienie dla pozycji ekonomicznej współmałżonków oraz ich dzieci miała umowa przedmałżeńska. Szczegółowe badania dowodzą, że nawet w testamentach małżonkowie nie mogli naruszać postanowień zawartych w formie dwustronnych

---

¹ Stanisław Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: *X–XVIII w.* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997), 229–248; Wacław Uruszczak, *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1: (1966–1795) (Warszawa: Wolter Kluwer Polska SA, 2013), 303–306; Marzena Liedke, „Uwagi o wieku uprawniającym do zawarcia małżeństwa w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku”, *Przeszłość Demograficzna Polski* 32 (2013): 20–23.

² Wśród nowszych prac warto przywołać artykuły: Joanna Kuchta, „Instytucja małżeństwa w świetle intercyz przedślubnych w okresie staropolskim”, *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historia* 6 (2007): 65–75; Urszula Kicińska, „Umowa dożywocia jako przykład regulacji majątkowej małżonków w dawnej Polsce”, *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego* 5 (2013): 266–272; Mariusz Lubczyński, „Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle intercyz przedślubnych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730”, w: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. Henryk Suchojad (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001), 137–155; Katarzyna Sulej, „Miażdże magnackie w XVI–XVIII wieku na podstawie intercyz przedślubnych”, w: *Spoleczeństwo Staropolskie. Seria nowa*, t. 3, red. Andrzej Karpiński (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011), 63–96; Anna Penkała, „Szlacheckie kontrakty małżeńskie jako źródła do badań biograficznych i majątkowych na przykładzie intercyzy przedślubnej Antoniny Rzewuskiej i Piotra Miączyńskiego”, *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego* 6 (2014): 153–163; Jacek Pielas, „Zabezpieczenie praw majątkowych Annie Stanisławskiej w intercyzie przedślubnej z 1669 roku”, *Almanach Historyczny* 2 (2000): 209–217.

umów, jakimi były intercyzy lub umowy dożywocia³. Aby jednak ocenić stopień oddziaływania społecznego, ekonomicznego i demograficznego poszczególnych zapisów prawnych zawartych w umowach przedmażeńskich, konieczne są analityczne badania wykorzystujące, w szczególności, dokumentację finansową. Mogą one być prowadzone przede wszystkim dla małżeństw magnackich, z uwagi na dobrze zachowaną bazę źródłową⁴.

Celem artykułu jest przedstawienie ustaleń finansowych zawartych w układzie przedmażeńskim Klemensa Branickiego i rodziców Katarzyny Barbary Radziwiłłówny, ze wskazaniem na rolę dokumentu intercyzy i jego sprawnej realizacji w kształtowaniu awansu ekonomicznego rodu. Istotne jest również zbadanie, czy rzeczywiście sukces magnackiej polityki rodzinnej polegał na umiejętnym skonstruowaniu intercyzy, czy też była to kwestia drugorzędna⁵. W historiografii dominuje pogląd mówiący o równym, co do zasady, wyposażeniu wszystkich córek w posag – tym samym zakres polityki rodzinnej wydaje się niezbyt szeroki, a w konsekwencji rola umów przedmażeńskich niewielka⁶. W niniejszym artykule zwrócono również uwagę na budowę intercyzy, przede wszystkim kluczowych jej elementów.

Małżeństwo Jana Klemensa Branickiego i Katarzyny Barbary Radziwiłłówny zaliczyć można do typowych małżeństw magnackich. Po jego zawarciu nie prowadzono długotrwałych procesów prawnych dotyczących realizacji zapisów odnotowanych w intercyzie, związek ten nie był unieważniony, małżonkowie nie zdecydowali się również na separację⁷. Dotychczas wydarzenia tego właściwie nie opisywano, zaś ślub i pożycie kwitowano zazwyczaj w kilku zdaniach⁸.

³ Karol Łopatecki, „O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich”, *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 9 (2016), 1: 55–57, 62.

⁴ Dokumenty związane z życiem i działalnością publiczną Jana Klemensa Branickiego przechowywane są przede wszystkim w Archiwum Roskim (na potrzeby artykułu istotna jest seria „Akta majątkowo-prawne”). Natomiast dokumentacja dotycząca Katarzyny z Radziwiłłów Branickiej znajduje się w zespole Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (dalej: AR) w dziale XI pod sygnaturą 123. Oba zespoły wchodziły w skład Archiwum Głównego Akt Dawnych (dalej: AGAD).

⁵ Marzena Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne* (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2016), 244–251, porusza ten temat w podrozdziale „Realizacja strategii małżeńskich”.

⁶ Tym samym swoboda decydowania o wysokości posagu, przynajmniej wobec drugiej i kolejnej córki, była znacznie ograniczona. Teresa Zielińska, „Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu”, *Kwartalnik Historyczny* 96 (1989), 1–2: 98; Kuchta, „Instytucja”, 68.

⁷ Iwona Kulesza-Woroniecka, *Rozwody w rodzinach magnackich w Polsce XVI–XVIII wieku* (Poznań–Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002).

⁸ Alina Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego* (Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2006), 17; Izabela Szymańska, Aneta Średzińska, *Pałac Branickich. Historia i wnętrza* (Białystok: Wydawnictwo Buk, 2011), 17; Anna Oleńska, *Jan Klemens Branicki „Sarmata Nowoczesny”*. *Kreowanie wizerunku poprzez sztukę* (Warszawa: Instytut Sztuki PAN i Liber Pro Arte, 2011), 54, 57; Alojzy Sajkowski, *Staropolska miłość: z dawnych listów*

Wynikało to z faktu, że małżeństwo nie doczekało się potomka, a czas trwania związku przypadał na stosunkowo wczesny okres życia Branickiego (1720–1730), szczególnie interesujący historyków.

Katarzyna Barbara Radziwiłłówna, urodzona 6 grudnia 1693 roku, była najstarszą z sześciu córek Karola Stanisława i Anny Katarzyny z Sanguszków⁹. Imię otrzymała po babce – Katarzynie z Sobieskich Radziwiłłowej¹⁰. Prawdopodobnie ślub Katarzyny Barbary był przygotowywany już w 1717 roku, gdyż z 23 grudnia pochodzi najstarszy datowany inwentarz wyprawy, czyli ruchomości, które miały być przekazane pannie młodej po ślubie¹¹. W tym roku zresztą młodsza siostra – Konstancja Franciszka – poślubiła Jana Fryderyka Sapiechę¹². Trudno jednoznacznie wyjaśnić, dlaczego starsza siostra (wówczas 24-letnia) pozostała przez kolejne trzy lata panną. Być może dużą rolę odgrywały kłopoty finansowe Stanisława Karola Radziwiłła, wynikłe jako następstwo wojny północnej (oraz działalności konfederacji tarnogrodzkiej). Tenże, jako jeden z głównych stronników Augusta II Mocnego, nie mógł liczyć na wyrozumiałość wojsk szwedzkich przemierzających jego dobra¹³. Bardziej prawdopodobne jednak, że wpłynął na to wyjątkowo nieudany ślub Konstancji z Sapiechą. Już w 1717 roku rozpoczął się konflikt między małżonkami. Jan Fryderyk, pomimo faktycznego rozpadu małżeństwa, nie chciał przez dłuższy czas wypuścić żony z rezydencji, a po jej wyjeździe do domu rodziców opierał się przed zwrotem wypłaconej części sumy posagowej oraz wyprawy¹⁴.

Jak skąpe i nieprecyzyjne są informacje dotyczące małżeństwa Branickiego i Radziwiłłówny, świadczą dotychczasowe ustalenia historyków związane z datą ślubu. Władysław Konopczyński i Bożena Popiołek uważają, że ślub miał miejsce

---

i pamiątek (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1981), 205–207, 209–210, 249, 266–267, 382; Elżbieta Kowicka, *Dwór „Najrzędniejszego w Polsce Magnata”* (Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, 1993), 23–24.

⁹ Anna Aleksandra i Krystyna Helena zmarły w dzieciństwie. Andrzej Rachuba, „Karol Stanisław Radziwiłł”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1987), 240–247; Wanda Karkucińska, „Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1987), 384–387; Sławomir Górzynski, Jolanta Grala, Włodzimierz Piwkowski, Violetta Urbaniak, Teresa Zielińska, *Radziwiłłowie herbu Trąby* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996), tabl. II.

¹⁰ Jarosław Pietrzak, „Pomiędzy idealizmem a pragmatyzmem – postać Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej w kręgu rodzinnej pamięci”, *Ślupskie Studia Historyczne* 18 (2012): 99.

¹¹ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 24.

¹² AGAD, AR, dz. XI, sygn. 124, s. 3–8.

¹³ Zbigniew Anusik, Andrzej Stroynowski, „Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych”, *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica* 33 (1989): 35–37.

¹⁴ Zielińska, „Rozważania”, 107. Do ugody pomiędzy pozostającymi w separacji małżonkami doszło dopiero w 1733 r.

w 1709 roku¹⁵; Alina Sztachelska-Kokoczek przypuszcza, że był to rok 1719, co wynikało z faktu, że najwcześniej zachowany list młodej mężatki pochodził rzekomo z 20 października 1719 roku¹⁶. Anna Oleńska podaje z kolei, że ślub odbył się w grudniu 1720 roku¹⁷. W tym miejscu warto zasygnalizować, że żadna z tych dat nie jest prawidłowa, gdyż ceremonia w rzeczywistości odbyła się w Białej [Podlaskiej] 1 października 1720 roku¹⁸.

Nie udało się ustalić, kiedy Branicki podjął starania o rękę Radziwiłłówny. Jak wspomniano, Katarzyna Barbara była przygotowana do zamążpójścia przynajmniej od 1717 roku. Niewątpliwie jednak w tym czasie Jan Klemens nie był głównym, brany pod uwagę, kandydatem. W latach 1717–1718 przebywał w Wiedniu i Dreźnie, skąd zresztą dochodziły wieści o jego zalotach do siostrzenicy Franciszka II Rakoczego¹⁹. Izabela Szymańska i Aneta Średzińska sugerują, że to odwiedziny Augusta II w Białymstoku jesienią 1718 roku wiązały się „ze swatami lub może nawet z zaręczynami Jana Klemensa Branickiego z Katarzyną Barbarą z Radziwiłłów”²⁰. Na ślub należało jednak poczekać. Jeszcze w 1719 roku Katarzyna towarzyszyła matce i swemu bratu (Michałowi Kazimierzowi) w podróży na Śląsk, gdzie rodzina zwiedziła Wrocław i złożyła wizytę w Oławie u Sobieskich²¹. Negocjacje przedmałżeńskie nastąpiły dopiero po śmierci ojca panny młodej – Karola Stanisława (zm. 2 sierpnia 1719 r.) – oraz matki pana młodego i dożywotniej posesorki, Katarzyny z Sapiehów Branickiej (zm. pomiędzy 2 a 8 marca 1720 r.)²².

¹⁵ Władysław Konopczyński, „Branicki Jan Klemens”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 2 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936), 404; Bożena Popiołek, *Kobiety świata w czasach Augusta II: studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich* (Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003), 208.

¹⁶ *Katalog Tek Glinki*, cz. I: *Katalog osobowy*, oprac. Teresa Zielińska (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji Zabytków, 1969), 36.

¹⁷ Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, 54. Daty ustalono na podstawie: AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 117. Jan Glinka, mimo że w sposób bezpośredni nie opisywał tego małżeństwa, gromadził jednak materiały, które wskazują, że ślub miał miejsce w roku 1720. Taką datę roczną odnotował również Adam Jan Błachut, *Brat Mateusz Osiecki i jego dzieło: modelowy projekt nowego wystroju-wyposażenia kościołów reformackich prowincji wielkopolskiej w XVIII wieku* (Warszawa: Neriton, 2003), 48, przyp. 114.

¹⁸ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 5, 11. Warto podkreślić, że nie zawsze daty zawarte w intercyzie były realizowane w praktyce. Czasem umowy nie dochodziły do skutku, w innych sytuacjach termin ulegał przesunięciu. Przykładowo: Liedke, *Rodzina*, 195, 249–250. O wiele bardziej wiarygodne są informacje podawane w intercyzach zawieranych na kilka lub kilkanaście dni przed ślubem.

¹⁹ Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, 16.

²⁰ Szymańska, Średzińska, *Pałac Branickich*, 17.

²¹ Sajkowski, *Staropolska miłość*, 205–206.

²² Konopczyński, „Branicki”, 404; Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, 17; zob. Andrzej Rachuba, „Sapieha Kazimierz Jan Paweł”, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 35 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1994), 37–48.

Samodzielne rządy Jana Klemensa Branickiego nad latyfundią rodzową musiały wiązać się z uregulowaniem kwestii spadkowych i matrymonialnych. Młody dziedzic miał cztery dorosłe siostry, z których tylko jedna, Krystyna, wyszła za mąż – za Józefa Franciszka Sapiechę – co miało miejsce w 1709 roku²³. Dodać należy, że nawet ten związek nie był definitywnie zamknięty dla Branickiego z punktu widzenia prawnego-majątkowego. Najstarsza siostra przez ponad dekadę wraz z mężem domagała się realizacji zapisów zawartych w umowie małżeńskiej²⁴. Interesująca jest przy tym dokumentacja związana z prowadzonymi przez Józefa Sapiechę i Jana Klemensa Branickiego rozmowami dotyczącymi nie tylko wypłaty zaległego posagu, ale i zapewnienia analogicznych sum dla wszystkich sióstr Krystyny z Branickich Lubomirskiej oraz konieczności wypłacania na ich utrzymanie odsetek z sum posagowych²⁵.

Co do zasady, siostra powinna otrzymać od brata majątek o wartości równej tej, którą zapewnił ojciec przynajmniej jednej z córek²⁶. W tym przypadku było to aż 300 000 zł posagu, nie licząc wyprawy. A zatem, jeżeli Jan Klemens zamierzał utrzymać kontrolę nad całością dóbr nieruchomości, musiał w ciągu kilku lat wygospodarować 900 000 zł gotowizny, co było niezbędne do uzyskania aktów abrenuncjacji. Było to zadanie tym trudniejsze, że po śmierci Stefana Mikołaja Branickiego długi ojcowskie wynosiły ponad 1 326 000 zł, co przekraczało czwartą część realnej wartości nieruchomości. Niewątpliwie częściowo uporządkowała sytuację matka Jana – Katarzyna Scholastyka – która, po pierwsze, posiadała po śmierci męża majątek własny liczony na 1 439 000 zł, a po drugie, jako dożywotnia posesorka, przez 11 lat musiała, przynajmniej częściowo, oczyścić dożywocie z długów²⁷.

Intercyza przedślubna została podpisana przez Jana Klemensa Branickiego oraz matkę i brata Radziwiłłówny – Annę Katarzynę z Sanguszków i Michała

²³ Umocowanie umowy przedmałżeńskiej podpisanej w 1709 r., oprawa oraz umowa dożywocia i abrenuncjacja: Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANK), Oddział na Wawelu, Zbiór Zygmunta Glogera (dalej: ZZG), sygn. 14, s. 91–96.

²⁴ Krystyna miała otrzymać wyprawę o wartości 10 000 talarów, po oszacowaniu okazało się, że klejnoty były wycenione na 3 000 talarów mniej. Teresa Zielińska, „Kosztowności jako składnik wyposażenia kobiet w XVII i XVIII w.,” w: *Miasto – region – społeczeństwo. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, 1992), 302.

²⁵ AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 45, s. 5, 8, 17, 113; Zielińska, „Rozważania”, 102, przyp. 23. Zgodnie z prawem brat opiekujący się siostrami powinien je utrzymywać, stosując w tym względzie analogiczne reguły jak wobec żony. Przemysław Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1 (Lwów: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1910), 389.

²⁶ Dąbkowski, *Prawo*, 394.

²⁷ Jerzy Urwanowicz, „Stefan Branicki – szkic do portretu (z kłopotami z urzędem wojewody podlaskiego w tle)”, w: *O prawie i jego dziejach księgi dwie*, ks. 1, red. Marian Mikołajczyk i in. (Białystok–Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2010), 417.

Kazimierza Radziwiłła. Została ona sporządzona w zamku białskim 29 września 1720 roku i potwierdzona podpisami świadków – marszałka nadwornego litewskiego Pawła Sanguszki, biskupa łuckiego Joachima Przebendowskiego, podczaszego wiskiego oraz sędziego grodzkiego brańskiego Kazimierza Karwowskiego, a także sędziego ziemskiego braclawskiego i grodzkiego łuckiego Stanisława Suchorskiego²⁸. Intercyzę następnie umocowano wpisem do ksiąg grodzkich mielnickich²⁹.

Podjęto wówczas standardowe, przyjęte w szlacheckiej kulturze prawnej, po rozumieniu. Po pierwsze, uzgodniono ślub Katarzyny Barbary Radziwiłłówny z Janem Klemensem Branickim. Zwrócono przy tym uwagę na rolę przyjaciół, którzy doprowadzili do szczęśliwego zakończenia negocjacji małżeńskich. Konwencjonalnie odnotowano, że małżeństwo wiąże dwa potężne i starożytne rody w „dożywotniej przyjaźni”. W dokumencie zaznaczono, że co prawda obie strony chciałyby gościć w swoich pałacach podczas ceremonii ślubnej i wesela, to jednak „akt w terminie skróconym mieć chcą, a także z różnych interessów ściśnieni”, uzgadniają ceremonię w zamku w Białej Podlaskiej, która miała nastąpić 1 października 1720 roku. Rozwiązanie to wydaje się nietypowe dla rzeczywistości XVI i XVII-wiecznej – Marzena Liedke wskazuje, że wśród magnaterii okres narzeczeństwa trwał z reguły kilka miesięcy³⁰. Prawdopodobnie dla XVIII stulecia okres ten uległ skróceniu – warto zwrócić uwagę, że Jan Klemens Branicki od zawarcia intercyzy z rodzicami swojej trzeciej żony (Izabeli z Poniatowskich) na ceremonię ślubną czekał zaledwie siedem dni (12–19 listopada 1748 r.)³¹.

Zapis o niezwłocznym (w ciągu dwóch dni) zorganizowaniu wesela należy wiązać z rozpoczynającym się w Warszawie 30 września sejmem ordynaryjnym, który obradował (bez rezultatu) do 9 listopada³². Na obrady te Michał Kazimierz Radziwiłł został delegowany jako poseł przez szlachtę województwa nowogródzkiego³³.

---

²⁸ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 4–7 oraz 10–13. Warto podkreślić, że doniosła pozycja świadków dawała obustronną gwarancję stronom, że postanowienia umowy przedślubnej zostaną zrealizowane. Kuchta, „Instytucja”, 66.

²⁹ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 1–2, 8.

³⁰ Liedke, *Rodzina*, 248–249.

³¹ AGAD, Metryka Koronna, sygn. 263, s. 133–134; Narodowy Instytut Dziedzictwa (dalej: NID), Teki Glinki (dalej: TG), sygn. 292, s. 23; Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, 59.

³² *Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy wojewody mińskiego (1666–1721)*, wyd. Juliusz Bartoszewicz (Warszawa: Jan Zawisza, 1862), 398, 416. Zainteresowanie domu radziwiłłowskiego obradami sejmu 1720 r. wiązało się z koncepcją króla Augusta II, który chciał wykupić dobra neuburskie. Urszula Kosińska, „Rosja wobec sejmu jesiennego 1720 r.”, *Kwartalnik Historyczny* 111 (2004), 1: 52–54.

³³ *Teka Gabriela Junoszy Podoskiego*, t. 2, wyd. Kazimierz Jarochoński (Poznań: Kamiński i Spółka, 1855), 108.

Drugim polem ustaleń były kwestie związane z posagiem i wyprawą. Na wstępie zauważono, że przy tak znamienitych rodach intercyza przedślubna wydaje się zbędna, tym niemniej zdecydowano się na jej spisanie, dostosowując się do obowiązującego w tym względzie obyczaju³⁴. Oczywiście powyższy zapis to właściwie ozdobnik, w szczególności osoby zamożne nie mogły sobie pozwolić na zaniedbanie pisemnych, umocowanych w prawie regulacji majątkowych.

Opiekunowie Katarzyny – matka i brat – podkreślili, że dostosowali się do woli Karola Stanisława Radziwiłła, który uznał za konieczne wypłacenie córce wyprawy i posagu w gotowiznie. Starano się tym samym odejść od polityki wystawiania wysokooprocentowanych skryptów dłużnych z zabezpieczeniem na dobrach nieruchomości lub przekazaniem dóbr pod zastaw³⁵, na rzecz przekazania gotówki i rzeczy ruchomych. Należy przypomnieć, że trzy lata wcześniej, wydając Konstancję za mąż, sumę posażną w wysokości 200 000 zł ulokowano na części dóbr Radziwiłłów z obowiązkiem wypłaty prowizji, a także uzupełnieniem wyprawy o nominalnej wartości 100 000 zł o wypłatę gotówkową, w niebagatelnej kwocie 45 000 zł³⁶.

Trudno jednoznacznie ocenić odnotowane w intercyzie zapisy z perspektywy Branickiego. Niewątpliwie Jan Klemens mógł mieć nadzieję na objęcie w posiadanie dóbr ziemskich, podobnie jak ojciec – Stefan Mikołaj – który dzięki małżeństwu przejął dobra roskie położone w województwie nowogródzkim³⁷. Jednakże w takim przypadku nie dysponowałby sumą posażną wypłaconą w gotówce, co znacznie utrudniałoby mu wydanie za mąż trzech sióstr.

Janowi Klemensowi Branickiemu zagwarantowano, że posag wyniesie 200 000 zł, przy czym miał być on wypłacony w dwóch ratach. Pierwsza powinna być uiszczona w Mielniku przed urzędem grodzkim 24 czerwca 1721 roku (na święto Narodzenia Jana Chrzciciela)³⁸. Drugą połowę kwoty należało przekazać w Przemyślu 25 stycznia 1722 roku³⁹. Niewątpliwie nie była to kwota satysfakcjonująca Branickiego, który musiał wypłacić każdej z sióstr posag o 50% wyższy.

---

³⁴ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 10–11: „Ile przy dostarczającej stanowi swemu fortunie i wygod, korespondencji nie potrzebuje ani wyciąga pomocy, gdy jednak i między Najaśniejszemi ten modelusz zachowuje się osobowmi, że przy zawartych małżeństwach obowiązkach, nowym oblubieńcom znacznych państw swoich porcji udzielać zwykły, jakoż i przyjaźń zobopólną zabierającą konfidencją”.

³⁵ Zielińska, „Rozważania”, 99–100.

³⁶ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 124, s. 10–14; Anna Lesiak, „Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)”, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009), 136; Zielińska, „Rozważania”, 107.

³⁷ Urwanowicz, „Stefan Branicki”, 416–117. Majątek ten został następnie przekazany w ramach rozliczeń posagowych najstarszej córce Stefana Branickiego – Krystynie, co nastąpiło w 1709 r.

³⁸ Święto Jana Chrzciciela była zwyczajową datą, kiedy to wypłacano drugą część sum posażnych. Kuchta, „Instytucja”, 69.

³⁹ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 5–6, 11–12.

Ponadto zagwarantowany czas wypłaty był odległy – z reguły pierwszą ratę wypłacano niezwłocznie po zawarciu ślubu. Istniała obawa, że przesunięcie w czasie wypłaconych sum posażnych doprowadzi do dalszego przekładania terminu, co skutkowało będzie długotrwałymi sporami prawnymi. Warto przypomnieć przypadek rodziców Jana Klemensa. Zawarta w 1686 roku intercyza przedślubna nie została zrealizowana przez 33 lata, a zaległości po trzech dekadach wynosiły 50%! Jeszcze u schyłku swych dni matka, Katarzyna Scholastyka, pisała w 1719 roku do swego sędziwego ojca Kazimierza Pawła Jana Sapiehy domagając się zwrotu 40 000 zł z ogólnej sumy 304 420 tynfów przewidzianych w umowie przedślubnej⁴⁰.

Biorąc pod uwagę rodzinne doświadczenia, zrozumiałe są stanowcze żądania starosty bielskiego Jana Klemensa Branickiego, aby powiększyć oferowaną sumę i wprowadzić instrumenty gwarantujące ich terminową realizację. Kompromis osiągnięto dzięki ustaleniu wartości wyprawy, czyli rzeczy ruchomych i kosztowności przekazanych pannie młodej przez rodzinę. Była ona znacznie wyższa niż u jej siostry i wynosiła 200 000 zł. Podkreślono jednak wyjątek tej operacji, gdyż z majątku rodziców miały pochodzić ruchomości o wartości 100 000 zł. Druga połowa to klejnoty i przedmioty pozostawione wnuczce przez Katarzynę z Sobieskich Radziwiłłową (zm. w 1694 r.)⁴¹. Przykład ten pokazuje, że od zasady równości majątkowej siostr, zdarzały się odstępstwa, które nie były spowodowane znaczącym pogorszeniem lub polepszeniem sytuacji majątkowej rodziny.

Należy uznać, że istniejące inwentarze wyprawy, kilkakrotnie przygotowywane od 1717 roku, stanowiły swoisty aneks do umowy, z którymi Jan Klemens się zapoznał, ocenił i przyjął ich ogólną sumaryczną wartość⁴². Obiektów tych Radziwiłłowie indywidualnie nie wyceniali. Wyjątkiem był „kulon wielki diamentowy, za który daliśmy dziesięć tysięcy talarów”, a zatem jego cenę obliczono na 80 000 zł, przy czym w ostatecznym rejestrze wartości tej nie odnotowano⁴³. Był to bardzo istotny dla Branickiego obiekt, który w razie konieczności można

---

⁴⁰ K. Branicka do K.P.J. Sapiehy, Białystok 6 IX 1719, NID, TG, sygn. 297, s. 1–2. Intercyza przewidywała wypłacenie kwoty posagowej w wysokości 200 000 zł, jednakże z uwagi na przeciągający się brak zaspokojenia wierzycelności Sapieha zobowiązał się w 1714 r. do powiększenia sumy posażnej o 100 000 tynfów. AGAD, Kapiecjana, sygn. 24, s. 87; Zielińska, „Rozważania”, 98–99.

⁴¹ W inwentarzach wyprawy odnotowano: „inszych się rzeczy nie pisze jako to pierścionków, galanterijek złotych, srebrnych, obrazów, które księżna Jejmość wzięła czwartą część dzieląc się z księżniczkami”. AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 15, 43. Lesiak, „Kobiety”, 136, utrzymuje, że wyprawa Katarzyny Barbary z Radziwiłłów Branickiej wynosiła 100 000 zł.

⁴² Prawdopodobnie Jan Klemens Branicki zlecił ocenę wartości poszczególnych elementów wyprawy. Co prawda nie zachowały się takie dokumenty, jednakże przetrwały inne liczne wyceny klejnotów związane z dokumentacją finansową siostr, zon hetmana. Przykładowo: AGAD, Kapiecjana, sygn. 27, s. 202–205; AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 46, karty niepaginowane, w obwolicie nr CLXIII 3/5.

⁴³ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 14, 17, 25, 40, 72.

było sprzedać lub zastawić, uzyskując 40% całej sumy posażnej. Dodatkowo część sukien wyceniono na 2222 talary (której to sumy również nie odnotowano w ostatecznej wersji inwentarza), co stanowiło równowartość 17 776 zł. Natomiast wagę wszystkich przedmiotów srebrnych oceniono na 200 grzywien (około 40 kg), czyli według szacunku (obarczonego znacznym błędem) była to kwota 12 850 zł⁴⁴. Dodatkowo w skład łóżka podróznego odnotowano: „za aksamitne obicie w gotowiznie za nie się płaci tallerów bitych 2000” (16 000 zł), co zresztą stało się podstawą późniejszego, krótkotrwałego sporu⁴⁵. Uwzględniając jedynie te cztery pozycje otrzymujemy sumę znacznie przekraczającą połowę wyprawy, czyli 126 626 zł.

Po trzecie, w intercyzie ustalono zobowiązania majątkowe Jana Klemensa Branickiego wobec swojej przyszłej żony⁴⁶. Mąż, dopiero po otrzymaniu posagu, a zatem ratami, zobowiązany był go zabezpieczyć oprawą ulokowaną na swoich dobrach w wysokości 400 000 zł (200 000 zł stanowił przywianek, który nie podlegał dziedziczeniu). Dodatkowo powinien opatrzyć na wszystkich swoich dobrach ruchomych i nieruchomych otrzymaną wyprawę, lecz nie w podwójnej, a oszacowanej cenie ruchomości (200 000 zł)⁴⁷. Było to bardzo korzystne dla Branickiego rozwiązanie, gdyż włączenie kosztowności do wyprawy ograniczało o połowę wielkość sumy oprawnej wynikającej z otrzymanych ruchomości⁴⁸.

Po czwarte, w umowie przedślubnej wprowadzono dodatkowe postanowienia. Jan Klemens Branicki zobowiązał się, że wraz z żoną dokonają abrenuncjacji, czyli pokwitowania posagu wraz ze zrzeczeniem się przez Katarzynę Barbarę prawa do dziedziczenia majątku ojca i matki⁴⁹. Również pan młody miał po-

⁴⁴ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 30, 75; Zielińska, „Kosztowności”, 299.

⁴⁵ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 23, 37, 58, 69, 81. Koszty te możemy porównać do zamówienia złożonego przez hetmana J.K. Branickiego w maju 1766 r. Zlecił on wówczas wykonanie łóżka do białostockiej sypialni Izabeli Branickiej. Zostało ono zaprojektowane na wzór mebla dłuгоletniej kochanki Branickiego – podkomorzyny litewskiej Katarzyny Mniszchownej. Zamówienie zrealizowano w Warszawie, a nad całością czuwał Andrzej Mokronowski. Warto odnotować, że podstawowe prace wykonał Samuel Contessa, który za 80 dukatów w ciągu 3 miesięcy miał wyrzeźbić zaplecek mebla i drewniane elementy zdobące baldachim. Ślusarz wykonujący metalowy szkielet otrzymał 20 dukatów. A zatem dwóch podstawowych rzemieślników za pracę otrzymało „zaledwie” 1800 zł. Pod koniec października mebel wysłano do Białegostoku, gdzie tapicer zajął się jego wykończeniem, używając przy tym karmazynowy adamaszek sprowadzony w tym celu przez Józefa Rousseau z Paryża. Kowecka, *Dwór*, 114–115.

⁴⁶ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 5–6, 11–12.

⁴⁷ Było to odmienne rozwiązanie niż przewidziano w Wielkim Księstwie Litewskim. Według III Statutu litewskiego wyprawa powinna zostać zapisana przez męża na dobrach w szacowanej wysokości, w przeciwieństwie do pieniędzy, złota, srebra, pereł, kamieni szlachetnych, których oprawa powinna być podwójna. *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Wilno: Drukarnia A. Marcinkowskiego, 1819), 190 (tytuł V, art. 1).

⁴⁸ Zielińska, „Kosztowności”, 295, 300.

⁴⁹ Szerzej: Michał Wąsowicz, *Kontrakty lwowskie w latach 1676–1686* (Lwów: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1935), 84–85; Stanisław Siegel, *Kontrakty lwowskie*

twierdzić urzędowo odbiór sum posażnych. W końcu małżonkowie zobowiązani zostali do sporządzenia wzajemnej umowy dożywocia, zarówno na dobrach nieruchomościach, jak i ruchomych⁵⁰. W tym miejscu warto dodać, że instytucja ta polegała na możliwości obustronnego zapisania użytkownika i pobierania dochodów z majątku zmarłego współmałżonka, jednak bez możliwości podejmowania działań naruszających prawa właścicieli⁵¹. Dodatkowo mąż miał obowiązek wystarać się u króla o przywilej *ius communicativum*, czyli rozszerzenie prawa do starostw na żonę, która po ewentualnej śmierci męża mogła dożywcotnie gospodarować tymi dobrami⁵². Cały kontrakt zabezpieczono wadium w wysokości 400 000 zł.

Cztery dni po ceremonii ślubnej – 5 października 1720 roku – Jan Klemens Branicki odebrał wyprawę swojej żony, na podstawie której powstał *Regestr w klejnotach, złocie i wszelkiej ruchomości danej Jaśnie Oświeconej Katarzynie z książąt Radziwiłłów hrabinej na Ruscy, Tyczynie i Branickach Branickiej, brańskiej, bielskiej i krośnieńskiej starościanej*⁵³. Przygotowany zestaw dóbr ruchomych był bardzo bogaty, co wiązało się z ogromną kwotą wyprawy. *Regestr* podzielono na przedmioty, które sklasyfikowano na kilka grup – były to: klejnoty (41 pozycji), srebra (22), serwis kawowy (14), srebra podróżne (14), suknie (18), adrienny (5), spódnice (5), szarpy (6), gotowalnia (4), jupki (6), chusty (15), koronki (5 kompletów), łóżka (4), inne obiekty (8), przedmioty stajenne (7)⁵⁴.

Anna Lesiak, badając wyprawę, zwraca uwagę, że u Radziwiłłów stosunkowo rzadkie było przekazywanie mebli, a jeżeli już się zdarzało, obejmowało stoliki lub krzesła⁵⁵. Wyjątkiem była wyprawa Katarzyny Barbary z Radziwiłłów Branickiej. Znalazły się w niej cztery bardzo bogato wyposażone łóżka, a także „zwierciadła, farfury, stoliki, szkatuły chińskie”, które „nie specyfikują się, gdyż są z rzeczami nowymi różnymi dla wygody ks[ie]ż[ę]znej Jej[m]o[śc]i napako-

---

w latach 1717–1724 (Lwów: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1935), 167–168; Janina Bielecka, *Kontrakty lwowskie w latach 1762–1775* (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauki, 1948), 90–91.

⁵⁰ Lesiak, „Kobiety”, 137, badając sytuację prawną kobiet z rodu Radziwiłłów zwróciła uwagę, że instytucja dożywocia pojawiła się w XVII w. i obejmowała pojedyncze dobra ziemskie. Dopiero w XVIII stuleciu upowszechniło się dożywocie na całości majątku, które zastąpiło oprawę.

⁵¹ Teodor Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. 1 (Warszawa: Drukarnia Pijarów, 1784), 201; Dąbkowski, *Prawo*, 443–444; Joanna Kuchta, „Spór o dożywocie po Liborym Kordyszu jako przyczynek do badań nad dziejami małżeństw w XVII–XVIII wieku”, *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historia* 6 (2007): 167.

⁵² Konstytucja z 1662 r. zakazywała kobietom posiadania więcej niż dwóch starostw, których tytuł prawny oparty był na dożywociu. *Volumina legum*, t. 4 (Petersburg: Józafat Ohryzko, 1860), f. 839.

⁵³ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 72–82.

⁵⁴ Liczba pozycji odpowiada jedynie kategorii przedmiotów, których mogło być bardzo wiele. Przykładowo, pod trzema pozycjami mieściły się: perły duże – 1370 sztuk, średnie – 1574 i małe – 809. AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 17, 72–73.

⁵⁵ Lesiak, „Kobiety”, 145–149.

wane”⁵⁶. Niewątpliwie przedmioty te stały się elementami wyposażenia pałacu w Białymstoku, ewentualnie w Warszawie lub Choroszczy. Ich identyfikowanie po opisach inwentarzowych wydaje się jednak bardzo zwodnicze. Przynajmniej jednak w dwóch przypadkach opisy łóżek są na tyle wyjątkowe, że pozwalają na ich rozpoznanie i odtworzenie dalszych losów mebli⁵⁷.

Wśród pozostałych ruchomości warto wskazać na dwa przedmioty o nadzwyczajnym charakterze. Była to „suknia srebrna ślubna z fu[t]rem bogatym srebrnym” oraz pierścień ślubny z siedmioma diamentami (3 dużymi i 4 małymi)⁵⁸. Oprócz tego w posiadaniu Branickiego znalazły się pamiątki po Janie III Sobieskim, które trafiły do Białegostoku jako część majątku Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej. W szczególności należy wskazać na „portret króla Jana nieboszczyka z diamentami”⁵⁹. Prawdopodobnie obraz ten wisiał na ścianach białostockiego pałacu pół wieku później (w gabinecie wchodzącym w skład apartamentów Branickiego)⁶⁰.

Powyższą charakterystykę najważniejszych obiektów odnotowanych w wyprawie należy uzupełnić bardzo bogatym zestawem ubrań. Warto podkreślić, że w Muzeum Narodowym w Krakowie oraz Muzeum Narodowym w Warszawie znajdują się dwa portrety Katarzyny z Radziwiłłów Branickiej pędzla Louisa de Silvestre z lat 1726 i 1728⁶¹. Istnieje duże prawdopodobieństwo, że przynajmniej część elementów garderoby uwidoczniła przez artystę została odnotowana w wyprawie, choć próba ich dokładnego przyporządkowania na podstawie stosunkowo ogólnych opisów jest niemożliwa⁶².

⁵⁶ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 82.

⁵⁷ Pierwsze opisane w wyprawie łóżko, zdecydowanie najbogatsze i najbardziej reprezentacyjne, zostało umieszczone w Pokoju Złotym białostockiego pałacu, gdzie też stało przez ponad pół wieku. Natomiast „drugie łóżko” było odnotowane w sypialni wchodzącej w skład *Pokoju Królewskich*. AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 80–81; *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1: *Inwentarze z XVII i XVIII stulecia*, cz. 1, oprac. Karol Łopatecki, Wojciech Walczak (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012), 199, 205; *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1: *Inwentarze z XVII i XVIII stulecia*, cz. 2, oprac. Karol Łopatecki, Wojciech Walczak (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012), 81, 88. Drugi obiekt jest o tyle ciekawy, że stanowi charakterystyczny element orientalny w wyposażeniu pałacu. Rola Radziwiłłów w orientalizacji wystroju wewnątrz białostockiej posiadłości nie kończyła się zresztą na jednym łóżku, gdyż w wyprawie znalazło się m.in. pięć tureckich kobierców. Por. Jan Reyman, *Orient w kulturze polskiego oświecenia* (Wrocław: Ossolineum, 1964), 66, 73, 147.

⁵⁸ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 14, 17, 19, 42, 64, 73, 76.

⁵⁹ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 27, 42, 73.

⁶⁰ *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1, cz. 1, 170; *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1, cz. 2, 59.

⁶¹ Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inwentarzowy MNK XII-A-477; Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inwentarzowy 72523.

⁶² Obrazy ukazują dwa typy ubioru Katarzyny Barbary, która pozowała albo w sukni, albo w sznurówce (gorsecie) i spódnicy, na którą nakładała adrienne, czyli luźną, rozciętą z przodu suknię wierzchnią. Zob. Barbara Katarzyna Branicka, Louis de Silvestre, 1726, <http://wilanow-palac.pl>.

Katarzyna Barbara z dbałością przygotowywała wyprawę, nie pomijała w niej nawet drobnego wyposażenia. W spisach inwentarzowych zdarzały się adnotacje, w której przyszła panna młoda informowała o podejmowanych działaniach przy kompletowaniu wyprawy⁶³. Wbrew ogólnym tendencjom polegającym na uwzględnieniu jedynie biżuterii i bogatych strojów kosztem bielizny i przedmiotów życia codziennego⁶⁴, wyprawa ta była dobrze zbilansowana. Znajdowały się tam m.in. koszule holenderskie (96), norymberskie (84), prześcieradła holenderskie (72), poszewki holenderskie (48) i waremberskie (30), kamizelki (36), a także kołdra pikowana oraz niepocięte obrusy i serwety⁶⁵.

Ostatnim elementem wyprawy była „kareta wielka złocista o siedmiu kryształach, żółtym aksamitem wybita i galonami srebrnymi szamerowana i haftowana”. Do tego doliczono osiem koni dobranych parami: „rosłych masłowatych, gniadych karecianych, karych wozowch” oraz „gniadych wozowych”⁶⁶. Domniemywać należy, że para młoda wróciła do Białegostoku tym właśnie pojazdem zaprzężonym w cztery konie. Natomiast transport dobytku wymagał przynajmniej 2–3 wozów, w tym przypadku Radziwiłłowie częściowo partycypowali w transporcie, gdyż przekazali wierzchowce do wozu czterokonnego⁶⁷.

Realizacja umowy przedmałżeńskiej była stosunkowo sprawna. Już 10 października 1720 roku przed urzędem grodzkim mielnickim znalazło się potwierdzenie odebrania wyprawy w wysokości 200 000 zł⁶⁸. Bardzo szybko Jan Klemens Branicki wystarał się u Augusta II Mocnego o dożywocie dla żony na dwóch starostwach – krośnieńskim i bielskim. Przywilej ten został odnotowany w księgach Metryki Koronnej pod datą 13 grudnia 1720 roku⁶⁹. Również dom Radziwiłłów stosował się do postanowień kontraktu i, zgodnie z umową, w Mielniku przekazano pierwszą transzę pieniędzy (100 000 zł) na posag, co zostało odnotowane w księgach grodzkich⁷⁰. Niezwłocznie po otrzymaniu połowy sumy posażnej Katarzyna Barbara i Jan Klemens dokonali wzajemnej umowy dożywocia na wszystkich dobrach ruchomych i nieruchomych, co zostało oblatowane do

---

pl/files/70_galeriaportretow-p3.html; Barbara Katarzyna Branicka, Louis de Silvestre, 1728, http://wilanow-palac.pl/files/70_galeriaportretow-p002.html.

⁶³ Przykładowo K. Radziwiłłówna przy spisie koronek zaznaczyła: „nierobionych zaś w Białej dałam sztuk kilka, w Warszawie kupiłam cztery sztuki”. AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 56, 80.

⁶⁴ Zielińska, „Kosztowności”, 299.

⁶⁵ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 21, 33, 52, 66, 78.

⁶⁶ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 82.

⁶⁷ Przekazywanie w wyprawie wozu i koni, które miały przetransportować wszystkie ruchomości panny młodej, było zjawiskiem praktykowanym. Zob. Zielińska, „Kosztowności”, 299.

⁶⁸ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 84–85.

⁶⁹ AGAD, Metryka Koronna, Księgi Pieczętne (Sigillata) Metryki Koronnej, sygn. 19, s. 344.

⁷⁰ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 89–90; ANK, ZZG, sygn. 14, s. 314–315.

ksiąg grodzkich brańskich⁷¹. Dożywocie polepszało zdecydowanie pozycję żony, ale również mąż miał pewność, że po ewentualnej śmierci małżonki nie będzie musiał zwracać sumy posażnej i wyprawy⁷².

Strony kontraktu ponownie spotkały się w zamku w Białej Podlaskiej 23 lipca 1721 roku. Wówczas powstały trzy dokumenty: dwie asekuracje i umowa modyfikująca kontrakt przedślubny⁷³. Przypomniano w nich o dotychczasowych realizacjach kontraktu małżeńskiego: wypłacie pierwszej raty oraz dokonaniu kwitacji przekazanej sumy, a także nadaniu oprawy w wysokości 200 000 zł w zamian za otrzymaną wyprawę. W dalszej części uzgodniono, że wypłata drugiej raty zostanie przyśpieszona i wypłacona już 25 grudnia 1721 roku w Białej Podlaskiej. Branicki zgodził się natomiast, by zawarty w inwentarzu wyprawy zapis o konieczności wypłacenia dodatkowych 2000 talarów (16 000 zł) został spełniony dopiero w roku 1722. Warto odnotować, że w tym samym czasie starosta bielski zawarł umowę z mężem najstarszej siostry – Józefem Sapiehą – w której zobowiązał się do uzupełnienia wyprawy (o nominalnej wartości 80 000 zł) o 19 280 zł⁷⁴.

W kontrakcie potwierdzono, że po drugiej racie sumy posażnej mąż niezwłocznie powiększy oprawę posagu do uzgodnionej w intercyzie sumy. Rzeczywiście, realizacja dalszych postanowień umowy przedślubnej nastąpiła według ustalonych w lipcu 1721 roku terminów. Przyjęcie oraz rozliczenie zobowiązań Radziwiłłów, jak i oprawa dla żony, zostały odnotowane przed urzędem grodzkim mielnickim, przemyskim, a ostatecznie 15 i 22 maja 1722 roku dokumenty te zostały wpisane do ksiąg Trybunału Litewskiego⁷⁵.

W sumie czynności cywilno-prawne trwały ponad półtora roku: od października 1720 do maja 1722. Niewątpliwie sprawne rozliczenia majątkowe i dostosowanie się do zapisów intercyzy miało pozytywny wpływ na pożycie małżonków. Wśród historyków przyjmuje się osąd, że było to udane, choć bezdzietne małżeństwo. Relacje Jana Klemensa z domem radziwiłłowskim oczekują na odrębne studium. W tym miejscu warto zauważyć, że nominację na pierwszy urząd (podczasostwo litewskie) otrzymał on dzięki protekcji siostry swej żony – Tekli z Radziwiłłów Flemingowej⁷⁶. Małżeństwo zawarte w 1720 roku trwało przez 10 lat,

⁷¹ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 110, 112–113; ANK, ZZG, sygn. 14, s. 315.

⁷² O dożywocie zawartym pomiędzy Janem Klemensem Branickim a Izabelą z Poniatowskich: Łopatecki, „O instytucji”: 39–66.

⁷³ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 115, 117–118, 120–121.

⁷⁴ ANK, ZZG, sygn. 14, s. 318.

⁷⁵ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 126–128, 129–132, 141–146, 161, 163–164, 166–167, 169–170, 178–180.

⁷⁶ Jerzy Urwanowicz, „Z królem. Wpływ regalizmu Branickich Gryfitów na karierę rodu w XV–XVIII wieku”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Avalon, 2012), 471.

do śmierci Katarzyny 16 października 1730 roku⁷⁷. Należy jednak podkreślić, że Jan Klemens nie spłacił wówczas posagu, gdyż był jego dożywotnim posesorem. W testamencie (z 1769 r.) nakazał on swej trzeciej żonie – Izabeli z Poniatowskich Branickiej – wypłacić spadkobiercom Katarzyny z Radziwiłłów Branickiej 300 000 zł⁷⁸. Dlaczego nie była to kwota 400 000 zł? Prawdopodobnie albo Katarzyna rozdysponowała połowę wyprawy na rzecz męża, albo spłata 100 000 zł nastąpiła za życia hetmana wielkiego koronnego Jana Klemensa Branickiego⁷⁹. Pomimo zapisów testamentowych, po śmierci Branickiego wdowa nie śpieszyła się z wypłatą zobowiązań pieniężnych. Dopiero proces sądowy wytoczony w tej sprawie przez Karola Radziwiłła „Panie Kochanku” i Hieronima Wincentego Radziwiłła przed sądami litewskimi, a przez Annę z Sapiechów Jabłonowską (córkę Karoliny Teresy z Radziwiłłów) przed sądami koronnymi, zakończył spór w tej materii⁸⁰. Ostateczny wyrok zapadł przed Trybunałem Litewskim w 1780 roku, w którym zasądzono wypłacenie prawnym sukcesorom pierwszej żony Branickiego 526 000 zł (spłata i wszelkie rozliczenia trwały do 1789 r.). Orzeczenie trybunału było i tak korzystne dla Izabeli z Poniatowskich Branickiej, gdyż przed bielskim sądem ziemskim zobowiązano ją do wypłacenia kwoty o 112 000 zł większej⁸¹.

***

Ustalenia finansowe dotyczące zawarcia małżeństwa Katarzyny Barbary z Janem Klemensem należy rozpatrywać w szerszym kontekście rozliczeń majątkowych związanych z wydaniem za mąż trzech siostr Branickiego⁸². Elżbieta

---

⁷⁷ Oleńska, *Jan Klemens Branicki*, 57; Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, 17; NID, TG, sygn. 292, s. 17; AGAD, AR, dz. XI, sygn. 123, s. 186.

⁷⁸ Jan Nieciecki, *Testament Jana Klemensa Branickiego*, w: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. Henryk Majecki (Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001), 24: „Ponieważ trzykroć sto tysięcy złotych polskich s.p. pierwszej Małżonki mojej, Jmć Pani Katarzyny z Radziwiłłów, na dobrach moich dziedzicznych jest zapisany, na których ogólnie wszystkich Jmć Małżonka moja terazniejsza ma zapisy, przeto, aby po śmierci mojej wspomniony posag 300 000, gdy o to zajdzie rekwizycja, był oddany”. Por. AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, sygn. 94, s. 68, 116.

⁷⁹ Sumę 300 000 zł potwierdziła już 22 VI 1739 r. Karolina z Radziwiłłów Sapieżyna. AGAD, AR, dz. XI, sygn. 165, s. 2.

⁸⁰ AGAD, AR, dz. XI, sygn. 165, s. 1–3; por. Szymańska, Średzińska, *Pałac Branickich*, 41.

⁸¹ NID, TG, sygn. 370, s. 18; AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 117, karty niepaginowane; W. Matuszewicz do I. Branickiej, Białystok 4 II 1780, AGAD, Archiwum Roskie, Korespondencja, LXV/1, k. 99v.

⁸² Krystyna Branicka została żoną Józefa Sapiehy w 1709 r. Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, 14–15.

wyszła za mąż za Ksawerego Potockiego w roku 1723⁸³. Natomiast młodszym siostrą Jan Klemens Branicki zorganizował ceremonie ślubne dwa lata później, w zaledwie kilkudniowym odstępie. Konstancja wyszła za mąż za Karola Odrowąża Sedlnickiego, a Urszula za Jana Kazimierza Lubomirskiego. Obie ceremonie miały miejsce w kaplicy pałacu białostockiego – 7 i 11 listopada 1725 roku⁸⁴. W obu przypadkach w białostockim pałacu miało miejsce wesele⁸⁵. Koszty uroczystości weselnych organizowanych przez magnaterię w XVIII wieku nadal pozostają poza sferą badań. Wiemy skądinąd, że w zestawieniu z kosztami zapisanymi w intercyzie były to sumy niewielkie. Z 1725 roku zachował się dokument odnotowujący, że na potrzeby podwójnego wesela ze starostwa bielskiego Branicki sprowadził 11 wołów, 5 jałowic, które wyceniono na 401 zł 16 gr, dodatkowo przywieziono 26,5 fasek masła o wartości 353 zł i 12 gr, a także przysłano 6 połąci słoniny (43 zł), kury, gęsi, jaja, świnię, gołębie (190 zł i 7 gr). W sumie koszty mięsa i masła wyniosły 988 zł i 5 gr.⁸⁶ Do tego należy oczywiście doliczyć napoje, słodczyce, przyprawy, koszty iluminacji (oświetlenia), ale nawet przemnożenie tej kwoty przez 4 lub 5 daje zaledwie około 1% sumy zapisanej w intercyzie.

Małżeństwa poprzedzone były szczegółowymi ustaleniami o charakterze finansowym. Spisano umowy przedmałżeńskie, które zabezpieczono wadium w wysokości 300 000 zł. Umowę taką Jan Klemens Branicki podpisał najpierw z Karolem Odrowążem Sedlnickim – 5 listopada 1725 roku, a pięć dni później z Janem Kazimierzem Lubomirskim (odpowiednio na dwa i jeden dzień przed ślubem)⁸⁷. Obu siostrą Jan Klemens Branicki zapewnił iście książęcy posag. W świetle kontraktu przedślubnego każdej siostrze ofiarował sumę posagową w wysokości 300 000 zł, a dodatkowo na własność przekazał wyprawę (*paraphernalia*) o nominalnej wartości 50 000 zł (30 000 zł w klejnotach, reszta w wyposażeniu)⁸⁸. Natomiast mężowie przekazali żonom podarek poślubny w wysokości

⁸³ Bożena Popiołek, „Magdalena z Tarłów Lubomirska (zm. 1728), wojewodzina krakowska. Próba biografii”, *Krakowskie Studia Malopolskie* 18 (2013): 438. Komplet dokumentacji małżeńskiej, przede wszystkim z okresu drugiego małżeństwa Elżbiety z Janem Tarło. AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 46.

⁸⁴ AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, sygn. 125, s. 1–5; NID, TG, sygn. 174, s. 3.

⁸⁵ Należy podkreślić, że kaplica zlokalizowana w białostockim pałacu była miejscem szczególnym dla Branickich, gdyż tu umieszczono 27 VIII 1711 r. serca Stefana Mikołaja Branickiego i Katarzyny Aleksandry z Czarnieckich Branickiej. *Pałac Branickich w Białymstoku*, t. 1, cz. 1, 212–214; Jan Nieciecki, „Pomnik na serca matki i syna”, *Białostoczczyna* 24 (1991): 9–10.

⁸⁶ AGAD, Archiwum Branickich z Białegostoku, sygn. 35, s. 21.

⁸⁷ AGAD, Kapicjana, sygn. 27, s. 188–189, 190–196, 197–198, 202–205, 213–214, 217–219, 220–221, 222–224, 225–226, 227–229, 309–311 (nieco odmienne strony podaje Sztachelska-Kokocзка, *Magnackie dobra*, 24, przyp. 29). Zob. również: ANK, ZZG, sygn. 14, s. 346–349. Dokumentacja ta powtórzona jest w większości w: AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 47, s. 1–2, 4–5, 13; AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 48, s. 1–7, 9–16.

⁸⁸ Dla porównania warto zwrócić uwagę na umowę przedślubną jedynaczki najstarszej siostry (Krystyny) Jana Klemensa Branickiego. W świetle zapisów rodzice przekazali Teresie 100 400 zł

100 000 zł, którego wyplatę zabezpieczono wadium o takiej samej wartości. Realizacja wszystkich powstałych zobowiązań nastąpiła bardzo szybko – już 23 listopada w Warszawie jubilerzy otaksowali klejnoty, które miały przypaść siostrze Jana Klemensa Branickiego⁸⁹. Natomiast wszelkie dokumenty i kwitacje oblatowano przed księgami grodzkimi brańskimi 29 listopada 1725 roku⁹⁰. Osobnego zbadania wymagają okoliczności zawarcia i realizacja umowy ślubnej Ksawerego Potockiego z Elżbietą z Branickich. Ustalono wówczas posag w wysokości zaledwie 200 000 zł, a spłata tej sumy nastąpiła dopiero w 1728 roku⁹¹. Wygospodarowanie w gotówce 800 000 zł w przeciągu trzech lat stanowiło ogromny wysiłek finansowy i rozliczenia finansowe z Radziwiłłami w latach 1720–1722 znacznie przyczyniły się do ostatecznego sukcesu. W dłuższej perspektywie czasu okazało się również, że wydatkowane sumy częściowo wróciły do Jana Klemensa Branickiego, gdyż zarówno Konstancja, jak i Elżbieta zmarły bezpotomnie, tym samym ich majątek przypadał na pozostałe przy życiu rodzeństwo⁹².

***

Prezentowane wydarzenia związane ze ślubem Jana Klemensa Branickiego z Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną ukazują, że sukces rodu magnackiego w znacznym stopniu polegał na umiejętnym skonstruowaniu intercyzy. Obie strony starały się stworzyć zapisy możliwie najbardziej korzystne, niekoniecznie

---

w kosztownościach, 10 080 zł w sprzęcie domowym oraz 54 376 zł w garderobie, natomiast posag wynosił jedynie 50 000 zł. Jednakże po śmierci rodziców dziedziczyła ona cały majątek wyceniany na 2 500 000 zł. AGAD, Kapicjana, sygn. 29, s. 60–66; Zielińska, „Rozważania”: 96.

⁸⁹ Dokument taki zachował się jedynie w odniesieniu do Konstancji. Wśród precjozów znalazły się m.in. sznury pereł, diamentowe guziki, szmaragdowe kolce z gruszkami, krzyżyk z czterema brylantami, a także luzem liczone perły i brylanty. AGAD, Kapicjana, sygn. 27, s. 202–205.

⁹⁰ Sztachelska-Kokoczek, *Magnackie dobra*, 15, zwraca uwagę, że 29 listopada zawarte zostały kontrakty ślubne. W rzeczywistości była to data wpisu (w ogromnej większości) dokumentów do ksiąg grodzkich. W niemal każdym z przytoczonych dokumentów podaje się właściwą datę umów przedmażeńskich.

⁹¹ AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 29, s. 533–534.

⁹² Przykładowo, po śmierci Konstancji, Janowi Klemensowi Branickiemu przypadła trzecia część wypłaconej kwoty posażnej i wyprawy, czyli 116 666 zł i 25 gr. ANK, ZZG, sygn. 14, s. 493–494. Z kolei sumę posażną Elżbiety, jej drugi mąż – Jan Tarło – ulokował na części swoich dóbr ziemskich, która to kwota powinna być wypłacona po jego śmierci. Wiesław Bondyra, „Testament Jana Tarły, wojewody sandomierskiego, z 1750 roku”, *Res Historica* 26 (2008): 146–147. Według dokumentacji źródłowej 25 VIII 1750 r. zawarto umowę, w której Jan Klemens Branicki w dwóch ratach miał otrzymać w 1751 r. 369 200 zł (wraz z odsetkami). AGAD, Archiwum Roskie, Akta prawno-majątkowe, sygn. 46, karty niepaginowane, w obwolicie nr CLXIII 3/25. Zob. również: AGAD, Archiwum Roskie, Akta majątkowo-prawne, sygn. 47, gdzie przechowywane są akta dotyczące roszczeń Jana Klemensa Branickiego i Urszuli z Branickich Lubomirskiej wobec Karola Odrowąża Sedlnickiego. W jednostce tej znajdują się również pokwitowania z otrzymanego posagu oraz wyprawy.

jednak musiały być to strategie sobie przeciwstawne. Dobrym tego przykładem jest intercyza z 1720 roku. Dom Radziwiłłów, zgodnie z poleceniem Karola Stanisława Radziwiłła, chciał oprzeć się na posagu opłacanym w gotowości, co było w zasadzie korzystne również dla Jana Klemensa Branickiego. Przyszły hetman wielki koronny osiągnął jednak w negocjacjach więcej niż Radziwiłłowie. Po pierwsze, wywalczył lepsze warunki dla Katarzyny Barbary, niż otrzymała Konstancja Radziwiłłówna, która w 1717 roku wyszła za mąż za Jana Fryderyka Sapiechę. Po drugie, dobrze zabezpieczył się na wypadek opóźnień w wypłacie posagu. Warto odnotować, że oprawę posagu wykonał dopiero po przekazaniu odpowiednich kwot, a dożywocie zostało spisane po wypłaceniu pierwszej raty. Po trzecie, pomimo stosunkowo niskiego posagu, wartość łatwo sprzedawalnych kosztowności i gotówka wypłacona w ramach wyprawy (o łącznej kwocie 200 000 zł) znacznie przekraczała 100 000 zł⁹³. Specyfika działań Jana Klemensa Branickiego polegała na zawieraniu intercyz na zaledwie kilka dni przed ślubem, co nie było wówczas działaniem powszechnym.

Przykład umowy przedmałżeńskiej z 1720 roku wskazuje, że bynajmniej nie ograniczała się ona jedynie do uregulowania wartości posagu i wyprawy (które wcale nie musiały być równe dla wszystkich córek). Zawierała także liczne klauzule i dodatkowe punkty, które miały zagwarantować zgodną z oczekiwaniami realizację kluczowych założeń. Do najważniejszych elementów można zaliczyć:

- a) ustalenie miejsca i terminu ślubu;
- b) ustalenie wysokości posagu i wyprawy, przy czym integralną częścią kontraktu mogło być porozumienie dotyczące wypłacanych rat – ich miejsca i terminu oraz wysokości przekazywanych sum;
- c) zobowiązania męża wobec żony:
  - nadanie oprawy na sumach posażnych i wyprawie – tu również można było ustalić terminy lub warunki, kiedy taki zapis powinien zostać wypełniony;
  - można było manipulować wysokością wyprawy przez ustalenie dodatkowego ekwiwalentu pieniężnego czy też zmniejszenie wysokości oprawy (kosztowności powinny zostać umocowane w oprawie o podwójnej ich wartości – co można było jednak zmodyfikować);
- d) wprowadzenie zasad dotyczących wykonania abrenuncjacji;
- e) realizację umów dożywocia obejmujących zarówno starostwa (przywilej na nie wydawał król w formie przywileju *ius communicativum*), jak i dobra ruchome lub nieruchome (wszystkie lub w części) współmałżonków;

---

⁹³ Lesiak, „Kobiety”, 134–137, na podstawie 30 małżeństw związanych z rodem Radziwiłłów zwraca uwagę, że najwyższe sumy posażne wynosiły 300 000 zł (w XVIII w.), przy maksymalnie 100 000 zł oszacowanej wyprawy.

f) ustalenie wadium, które miało być zapłacone przez stronę, która złamie regulacje odnotowane w umowie przedmałżeńskiej.

Powyższy katalog elementów zawartych w intercyzie nie jest oczywiście enumeratywny i mógł być poszerzony o inne, istotne dla stron, regulacje. Uważam, że inwentarze wykonane na potrzeby wyprawy stanowiły swoisty aneks do umowy i mogły one być skontrolowane przez złotników, którzy wyceniali kosztowności. W późniejszym czasie możliwa była również renegecja porozumień zawartych w intercyzie. Powyższe ustalenia w pełni potwierdzają słowa Fryderyka Schulza, który pod koniec XVIII wieku podkreślał, że kontrakty przygotowywane były z „wielką zapobiegliwością, ostrożnością, z kupieckim przewidywaniem, z szykanami i klauzulami, które w żadnej sprawie zaniedbywane nie są”⁹⁴.

Sama realizacja majątkowa związana z zawarciem małżeństwa była długotrwała. W analizowanym przypadku trwała półtora roku, w którym to czasie można wymienić chronologicznie następujące wydarzenia:

1. Radziwiłłowie wydali Katarzynie Barbarze wyprawę, której odbiór został urzędowo potwierdzony.
2. August II Mocny ogłosił przywilej na *ius communicativum*.
3. Przekazanie pierwszej transzy sumy posażnej, kwitacja tej sumy.
4. Zawarcie umowy dożywocia.
5. Ponowne spotkanie stron umowy małżeńskiej – renegecja postanowień zawartych w intercyzie.
6. Przekazanie drugiej transzy sumy posażnej.
7. Wystawienie przez Jana Klemensa Branickiego oprawy umocowanej na dobrach nieruchomości (była ona każdorazowo rozszerzana po przekazywaniu wyprawy i sum posażnych).
8. Wypłacenie ekwiwalentu pieniężnego za niektóre przedmioty odnotowane w wyprawie.

Należy zaakcentować, że wraz z upowszechnieniem się umowy dożywocia szanse na stosunkowo szybkie odzyskanie przez rodzinę żony sumy posażnej w razie bezpotomnej śmierci dziecka radykalnie się zmniejszyły. Po śmierci Katarzyny w 1730 roku spadkobiercy Karola Stanisława i Anny z Sanguszków Radziwiłłów uzyskali prawa do majątku dopiero w 1780 roku, czyli 60 lat po ślubie i pół wieku po jej śmierci. Oczywiście, analogicznie sytuacja wyglądała w razie śmierci męża. Jan Klemens Branicki wziął ślub z Izabelą Poniatowską w 1748 roku. Hetman wielki koronny zmarł w 1771 roku, ale z uwagi na dożywocie spadkobiercy uzyskali jego majątek dopiero w 1809 roku, czyli 61 lat po małżeństwie. Majątek spadł na prawnuków po siostrach Jana Klemensa Branickiego.

---

⁹⁴ Fryderyk Schulz, *Podróże Inflanckie z Rygi do Warszawy i po Polsce w latach 1791–1793*, tłum. Waclaw Zawadzki, (Warszawa: Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, 1956), 241.

Aby ubiegać się o takie sumy po wielu dziesięcioleciach, domy magnackie musiały przechowywać w archiwach prywatnych dokumenty dotyczące intercyz i ich późniejszej realizacji w praktyce. Prawo wymusiło na rodzinach magnackich prowadzenie wręcz pieczołowitej dokumentacji archiwalnej oraz prowadzenia skrupulatnych danych genealogicznych.

Warto podkreślić, że wyprawa Katarzyny Barbary stała się elementem wyposażenia stale rozbudowanego białostockiego pałacu. Jeszcze po pół wieku użytkowania udało się w inwentarzach z lat 1772 i 1775 przyporządkować trzy obiekty (dwa łóżka i obraz), które znalazły się w wyprawie z 1720 roku.

W trakcie prowadzonych badań pojawiły się nowe problemy. Istotne pytanie dotyczy udziału i roli prawników (plenipotentów) przy spisywaniu intercyz oraz udziału złotników w ocenianiu przedmiotów wchodzących w skład oprawy. Warto zwrócić uwagę na wesela, rozumiane jako kolejne zobowiązania finansowe: warto byłoby ocenić ich wysokość i ustalić proporcje w stosunku do całości zobowiązań zawartych w umowach małżeńskich.

Podkreślić należy, że analogiczne do intercyz instytucje prawne (przy oczywistych odrębnościach i różnicach) występowały w niemal całej Europie epoki wczesnonowożytnej. Wydaje się więc, że w perspektywie badawczej niezbędne jest przeprowadzenie badań komparatystycznych dotyczących umów przedmałżeńskich zawieranych w krajach o różnym systemie prawnym. W pierwszej kolejności badania takie możliwe są dla elit społecznych, arystokracji czy magnaterii, z tego względu, że – po pierwsze – wydawane są drukiem umowy przedmałżeńskie dotyczące takich rodzin⁹⁵, zaś po drugie odnaleźć można całkiem pokaźną liczbę publikacji zarówno historyczno-prawnych, jak i analizujących społeczne, gospodarcze i polityczne uwarunkowania związane ze zjawiskiem intercyz⁹⁶.

Bibliografia

Anusik, Zbigniew, Andrzej Stroynowski. „Radziwiłłowie w epoce saskiej. Zarys dziejów politycznych i majątkowych”. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica* 33 (1989): 29–58.

Bielecka, Janina. *Kontrakty lwowskie w latach 1762–1775*. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauki, 1948.

---

⁹⁵ Przykładowo: Lyn Boothman, Richard Hyde Parker, red., *Savage Fortune: An Aristocratic Family in the Early Seventeenth Century* (Rochester: Suffolk Record Society, 2006), 5–10 (*Pre-nuptial Settlement Relating to the Marriage of Thomas Savage and Elizabeth Darcy, 26 March 1602*).

⁹⁶ Wyróżnić należy monografie: Rebecca Probert, *Marriage Law and Practice in the Long Eighteenth Century: A Reassessment* (Cambridge, New York, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi: Cambridge University Press, 2009); Randolph Trumbach, *The Rise of the Egalitarian Family: Aristocratic Kinship and Domestic Relations in Eighteenth-Century England* (New York–San Francisco–London: Academic Press, 1978), 69–117.

- Błachut, Adam Jan. *Brat Mateusz Osiecki i jego dzieło: modelowy projekt nowego wystrój-wyposażenia kościołów reformackich prowincji wielkopolskiej w XVIII wieku*. Warszawa: Neriton, 2003.
- Bondyra, Wiesław. „Testament Jana Tarły, wojewody sandomierskiego, z 1750 roku”. *Res Historica* 26 (2008): 141–153.
- Dąbkowski, Przemysław. *Prawo prywatne polskie*, t. 1. Lwów: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1910.
- Górzyński, Sławomir, Jolanta Grała, Włodzimierz Piwkowski, Violetta Urbaniak, Teresa Zielińska. *Radziwiłłowie herbu Trąby*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 1996.
- Karkucińska, Wanda. „Anna Katarzyna z Sanguszków Radziwiłłowa”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, 384–387. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1987.
- Kicińska, Urszula. „Umowa dożywocia jako przykład regulacji majątkowej małżonków w dawnej Polsce”. *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego* 5 (2013): 266–283.
- Konopczyński, Władysław. „Branicki Jan Klemens”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 2, 404–407. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1936.
- Kosińska, Urszula. „Rosja wobec sejmu jesiennego 1720 r.” *Kwartalnik Historyczny* 111 (2004), 1: 39–67.
- Kowicka, Elżbieta. *Dwór „Najrzędniejszego w Polsce Magnata”*. Warszawa: Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, 1993.
- Kuchta, Joanna. „Instytucja małżeństwa w świetle intercyz przedślubnych w okresie staropolskim”. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historia* 6 (2007): 65–75.
- Kuchta, Joanna. „Spór o dożywocie po Liborym Kordyszu jako przyczynek do badań nad dziejami małżeństw w XVII–XVIII wieku”. *Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historia* 6 (2007): 163–170.
- Kulesza-Woroniecka, Iwona. *Rozwody w rodzinach magnackich w Polsce XVI–XVIII wieku*. Poznań–Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002.
- Lesiak, Anna. „Kobiety z rodu Radziwiłłów w świetle inwentarzy i testamentów (XVI–XVIII w.)”. W: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, 113–194. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009.
- Liedke, Marzena. *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*. Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2016.
- Liedke, Marzena. „Uwagi o wieku uprawniającym do zawarcia małżeństwa w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku”. *Przeszłość Demograficzna Polski* 32 (2013): 7–24.
- Lubczyński, Mariusz. „Zawieranie małżeństw przez szlachtę w świetle intercyz przedślubnych w krakowskich księgach grodzkich w latach 1680–1730”. W: *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*, red. Henryk Suchojad, 137–155. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.

- Łopatecki, Karol. „O instytucji dożywocia na przykładzie małżeństwa Jana Klemensa i Izabeli Branickich”. *Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa* 9 (2016), 1: 39–66.
- Nieciecki, Jan. „Pomnik na serca matki i syna”. *Białostocczyzna* 24 (1991): 8–13.
- Nieciecki, Jan. „Testament Jana Klemensa Branickiego”. W: *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, red. Henryk Majecki, 7–27. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 2001.
- Oleńska, Anna. *Jan Klemens Branicki „Sarmata Nowoczesny”. Kreowanie wizerunku poprzez sztukę*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN i Liber Pro Arte, 2011.
- Penkała, Anna. „Szlacheckie kontrakty małżeńskie jako źródła do badań biograficznych i majątkowych na przykładzie intercyzy przedślubnej Antoniny Rzewuskiej i Piotra Miączyńskiego”. *Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego* 6 (2014): 153–169.
- Pielas, Jacek. „Zabezpieczenie praw majątkowych Annie Stanisławskiej w intercyzie przedślubnej z 1669 roku”. *Almanach Historyczny* 2 (2000): 209–217.
- Pietrzak, Jarosław. „Pomiędzy idealizmem a pragmatyzmem – postać Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej w kręgu rodzinnej pamięci”. *Ślupskie Studia Historyczne* 18 (2012): 85–100.
- Plaża, Stanisław. *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym*, cz. 1: X–XVIII w. Kraków: Księgarnia Akademicka, 1997.
- Popiołek, Bożena. „Magdalena z Tarłów Lubomirska (zm. 1728), wojewodzina krakowska. Próba biografii”. *Krakowskie Studia Małopolskie* 18 (2013): 434–453.
- Popiołek, Bożena. *Kobiety świat w czasach Augusta II: studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003.
- Probert, Rebecca. *Marriage Law and Practice in the Long Eighteenth Century: A Reassessment*. Cambridge, New York, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo, Delhi: Cambridge University Press, 2009.
- Rachuba, Andrzej. „Karol Stanisław Radziwiłł”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, 240–247. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1987.
- Rachuba, Andrzej. „Sapieha Kazimierz Jan Paweł”. W: *Polski słownik biograficzny*, t. 35, 37–48. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1994.
- Reychman, Jan. *Orient w kulturze polskiego oświecenia*. Wrocław: Ossolineum, 1964.
- Sajkowski, Alojzy. *Staropolska miłość: z dawnych listów i pamiątek*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1981.
- Siegel, Stanisław. *Kontrakty lwowskie w latach 1717–1724*. Lwów: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1935.
- Sulej, Katarzyna. „Miażdżenie magnackie w XVI–XVIII wieku na podstawie intercyz przedślubnych”. W: *Spółczesność Staropolska. Seria nowa*, t. 3, red. Andrzej Karpiński, 63–96. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2011.
- Sztachelska-Kokoczek, Alina. *Magnackie dobra Jana Klemensa Branickiego*. Białystok: Wydawnictwo Prymat, 2006.

- Szymańska, Izabela, Aneta Średzińska. *Pałac Branickich. Historia i wnętrza*. Białystok: Wydawnictwo Buk, 2011.
- Trumbach, Randolph. *The Rise of the Egalitarian Family: Aristocratic Kinship and Domestic Relations in Eighteenth-Century England*. New York, San Francisco, London: Academic Press, 1978.
- Uruszczak, Waław. *Historia państwa i prawa polskiego*, t. 1: (966–1795). Warszawa: Wolter Kluwer Polska, 2013.
- Urwanowicz, Jerzy. „Stefan Branicki – szkic do portretu (z kłopotami z urzędem wojewody podlaskiego w tle)”. W: *O prawie i jego dziejach księgi dwie*, ks. I, red. Marian Mikołajczyk, 413–418. Białystok–Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2010.
- Urwanowicz, Jerzy. „Z królem. Wpływ regalizmu Branickich Gryfitów na karierę rodu w XV–XVIII wieku”. W: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, 455–478. Kraków: Avalon, 2012.
- Wąsowicz, Michał. *Kontrakty lwowskie w latach 1676–1686*. Lwów: Instytut Popierania Polskiej Twórczości Naukowej, 1935.
- Zielińska, Teresa. „Kosztowności jako składnik wyposażenia kobiet w XVII i XVIII w.” W: *Miasto – region – społeczeństwo. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Wyrobiszowi w sześćdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz, 295–303. Białystok: Dział Wydawnictw Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku, 1992.
- Zielińska, Teresa. „Rozważania nad kwestią wyposażenia szlachcianek w Wielkim Księstwie Litewskim w XVIII stuleciu”. *Kwartalnik Historyczny* 96 (1989), 1–2: 93–109.

Intercyza zawarta między Janem Klemensem Branickim a Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną jako przykład realizacji strategii rodzinnych magnaterii (1720 r.)

Streszczenie

W niniejszym artykule zanalizowano pod względem prawnym relacje majątkowe powstałe w wyniku małżeństwa Jana Klemensa Branickiego z Katarzyną Barbarą Radziwiłłówną. Ślub odbył się w Białej Podlaskiej 1 października 1720 roku i poprzedzony był umową przedślubną podpisaną 29 września 1720 roku. W świetle tego dokumentu Janowi Klemensowi Branickiemu zagwarantowano, że posag wyniesie 200 000 zł i zostanie wypłacony w dwóch ratach – w 1721 i 1722 roku. Dodatkowo przekazano wyprawę, czyli ruchomości i kosztowności o bardzo wysokiej wartości 200 000 zł.

Prezentowane wydarzenia ukazują, że ekonomiczny sukces rodu magnackiego w znacznym stopniu polegał na umiejętnym skonstruowaniu intercyzy i wyegzekwowaniu jej postanowień. W analizowanym przypadku należy uznać, że przyszły hetman zyskał więcej niż Radziwiłłowie. Po pierwsze, wywalczył lepsze warunki dla Katarzyny

Barbary, niż otrzymała Konstancja Radziwiłłówna, która w 1717 roku wyszła za mąż za Jana Fryderyka Sapiechę. Po drugie, dobrze zabezpieczył się na wypadek opóźnień w wypłacie posagu. Oprawę posagu zapewnił dopiero po otrzymaniu posagu, a umowa dożywocia została spisana po wypłaceniu pierwszej raty. Po trzecie, pomimo stosunkowo niskiego posagu, wartość łatwo sprzedawalnych kosztowności i gotówka wypłacona w ramach wyprawy (o łącznej kwocie 200 000 zł) znacznie przekraczała 100 000 zł.

Ruchomości, które otrzymała Katarzyna Barbara Radziwiłłówna, stały się częścią wyposażenia stale rozbudowywanego białostockiego pałacu. Jeszcze po pół wieku użytkowania udało się w inwentarzach z lat 1772 i 1775 przyporządkować trzy obiekty (dwa łóżka i obraz), które znalazły się w wyprawie z 1720 roku.

słowa kluczowe: umowy przedmałżeńskie, posag, oprawa, wyprawa, inwentarze, dożycie, polityka rodowa, magnateria, Jan Klemens Branicki

Prenuptial Agreement between Jan Klemens Branicki and Katarzyna Barbara Radziwiłł as an Example of an Aristocratic Family Strategy (1720)

Summary

The article contains a legal analysis of the property relations resulting from the marriage of Jan Klemens Branicki to Katarzyna Barbara Radziwiłł. The wedding took place in Biała Podlaska on October 1st, 1720. By virtue of the document in question Jan Klemens Branicki was guaranteed that he would be given 200,000 zlotys and that sum would be paid in two instalments, in 1721 and in 1722. In addition, the dowry contained movables and valuables that were worth another 200,000 zlotys.

The events here depicted reveal that the economic success of an aristocratic family to a large extent consisted in a skilful construction of the prenuptial agreement and later in enforcing its fulfilment. In the case analysed here it may be concluded that the future hetman obtained more than the Radziwiłłs. Firstly, he managed to gain better conditions for Katarzyna Barbara than Konstancja Radziwiłł got when she married Jan Fryderyk Sapieha in 1717. Secondly, he protected himself against delays in the payments of the dowry; the setting of the dowry was given after receiving the dowry itself, and the jointure agreement was concluded after the first instalment. Thirdly, in spite of a relatively low dowry, the value of the movables and cash paid within the dowry (200,000 zlotys) significantly exceeded 100,000 zlotys.

The movables that Katarzyna Barbara Radziwiłł was given became part of the furnishings of the Białystok palace. Still fifty years later it was possible to find in the 1772 and 1775 registers three objects (two beds and a painting), which had been included in the 1720 dowry.

Keywords: prenuptial agreements, dowry, setting (supplement) of the dowry, trousseau, registers, jointure, family policy, aristocracy, Jan Klemens Branicki